

2018

Індекс соціальної згуртованості
та примирення ООН для східної України

Міграція у східній Україні: негативні тренди міграції в Донецькій та Луганській областях

Про Індекс USE

Індекс соціальної згуртованості і примирення ООН для східної України (скорочено – USE) являє собою аналітичний інструмент, покликаний покращити розуміння соціальної динаміки на підконтрольних уряду територіях (ПУТ) в Донецькій та Луганській областях, а також в сусідніх з ними Дніпропетровській, Запорізькій та Харківській областях. Індекс допомагає визначити стратегічні вихідні точки для розробки рішень та програм, які сприяють зміцненню соціальної згуртованості.

Індекс USE базується на методології Індексу соціальної згуртованості і примирення (SCORE), що був розроблений на Кіпрі Центром сталого миру й демократичного розвитку (SeeD) та Програмою розвитку ООН. Ця ініціатива в Україні імплементується спільно трьома агентствами ООН в Україні – Програмою розвитку ООН (ПРООН), Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ) і Міжнародною організацією з міграції (МОМ) – під загальним керівництвом Офісу Координатора системи ООН. USE являє собою одне з досліджень ООН, яке допомагає спільному аналізу ситуації та імплементатії програм в Україні.

Імплементатія Індексу USE проводиться щорічно і складається з двох компонентів. Перший компонент складається з опитування приблизно 6000 дорослих осіб, що проживають в п'яти областях на сході України, в тому числі уздовж лінії розмежування на підконтрольних уряду територіях (ПУТ), а другий компонент відображає погляди підлітків, що проживають в Донецькій та Луганській областях (ПУТ). Концептуальна модель Індексу USE складається з більш ніж 70 показників, більшість з яких вимірюється за допомогою декількох пунктів опитувальника.

Розробка концептуальної моделі та аналіз даних проводились шляхом проведення серії консультацій з владою і представниками громадянського суспільства в Києві та в кожній з п'яти областей. Отримати більш детальну інформацію про Індекс USE, а також ознайомитися з результатами першої (2017) та другої (2018) хвиль опитування можна на сайті use.scoreforpeace.org.

Вступ

За своєю сутністю міграція відображає мобільність населення та свободу переміщення, й, таким чином, являє собою нейтральне і навіть позитивне явище. Одним із завдань 10 Мети сталого розвитку є зменшення нерівності у межах країн та між країнами шляхом сприяння «впорядкованій, безпечній, регулярній та відповідальній міграції та мобільності людей, у тому числі за допомогою здійснення спланованої та контрольованої міграційної політики».¹ Зрештою, широкомасштабна міграція може негативно вплинути на місцеву економіку, призвести до відтоку мізків з регіону, порушити соціальну динаміку й, таким чином, чинити негативний вплив на соціальну згуртованість. Отже, розуміння ведучих факторів і масштабу міграційних тенденцій допомагає відрізнити нормальні, корисні форми міграції та ті, які відображають негативні тенденції.

Існує безліч причин, через які люди можуть хотіти залишити місце свого постійного проживання – це можуть бути причини, пов'язані з безпекою, фінансові, соціальні, політичні, екологічні причини. Останніми роками було багато дискусій та повідомлень про високий рівень міграції з України, яка призводить до швидкого скорочення населення країни.² Внутрішня міграція та мобільність, що пов'язані з працевлаштуванням, менш помітні, але вони впливають на зміни у структурі населення країни. Мешканці східної України й раніше лишали регіон через слабкі економічні показники; ця тенденція посилилася після початку збройного конфлікту в 2014 році, коли сотні тисяч мешканців залишили цей регіон.

Розуміння специфіки основних факторів міграції важливо для розробки політики та заходів, які стимулюватимуть населення зв'язувати своє майбутнє зі східною Україною. Цей звіт розглядає схильність до міграції у східній Україні шляхом аналізу причин, чому люди хочуть залишити своє постійне місце проживання, а також визначає заходи, які можна здійснити для запобігання широкомасштабної міграції населення з регіону.

Стислий виклад основних результатів

- В цілому, схильність до міграції у східній Україні залишилась без змін з 2017 року по 2018 рік – трохи менше половини населення висловлює бажання залишити своє постійне місце проживання. При цьому, показник значно виріс у Донецькій та Луганській областях.
- Схильність до міграції найяскравіше виражена серед молодих людей (18–35 років) у порівнянні з старшим поколінням (36–60 років), але не було зафіксовано різниці щодо схильності до міграції між чоловіками та жінками.
- Основними причинами, чому люди хочуть лишити регіон, є відсутність можливостей для реалізації громадянських прав та незадоволеність своїм місцем проживання.
- Несприятливий досвід (необов'язково пов'язаний з конфліктом) також становить важливий фактор міграції.
- Для більш молодого населення низька якість надання державних послуг та інфраструктури є факторами міграції; в той час як низький рівень довіри центральним органам влади і навички професій «білих комірців» стимулюють схильність до міграції серед населення старшого віку.
- Заходи, що спрямовані на пом'якшення негативних міграційних тенденцій, повинні включати традиційну підтримку, створення джерел та підвищення доходів населення, більше залучення населення до громадської діяльності та оцінки власної значущості для суспільства, а також покращення рівня задоволеності своїм місцем проживання та надання можливостей для проведення дозвілля.

¹ <https://sustainabledevelopment.un.org/sdg10>

² http://iom.org.ua/sites/default/files/ff_eng_10_10_press.pdf

Хто хоче залишити своє постійне місце проживання?

Порівняння за географічним розподілом

Середній рівень схильності до міграції у східній Україні складає 4,8 бали (див. Рисунок 1), де 0 свідчить про те, що ніхто не думає про від'їзд, а 10 вказує на те, що поїхати готовий буквально кожен мешканець регіону.³ На рівні областей, найбільша схильність до міграції спостерігається в Луганській області (5,3 бали), а найменша – в Запорізькій області (4,5 бали). Також існують помітні відмінності всередині Донецької та Луганської областей: схильність до міграції найвища в центрі Донецької області та на півдні Луганської області, а найнижча на півдні Донецької області (де знаходиться велике місто Маріуполь). Респонденти, які проживають на територіях, вздовж лінії розмежування, не продемонстрували вищу схильність до міграції, хоча вони повідомляли про набагато нижчий рівень задоволеності своїм місцем проживання (див. звіт Індексу USE Межові громади Донецької та Луганської областей: покинутий ресурс).

■ Рисунок 1. Показники схильності до міграції

Схильність до міграції: 2017–2018 роки

Загальний регіональний показник схильності до міграції залишився без змін з 2017 року по 2018 рік – трохи менше половини населення східної України висловлює бажання залишити своє постійне місце проживання. Однак схильність до міграції зростає у Донецькій та Луганській областях.

Порівняння за демографічним розподілом

Вік – це єдиний демографічний фактор, який має значний вплив на схильність до міграції. Респонденти у віці 18–35 років висловили сильніше бажання залишити своє постійне місце проживання, ніж респонденти з більш старших вікових категорій (див. Таблицю 1). При цьому, не було виявлено суттєвих відмінностей між жінками та чоловіками, а також між мешканцями міст та сільських населених пунктів.⁴

³ Схильність до міграції не вимірює фактичні міграційні потоки, а вказує на міру, якою респонденти схильні залишити своє постійне місце проживання у пошуках більших або кращих можливостей. Даний показник схильності до міграції також не надає інформацію щодо регіонів, до яких респонденти хочуть переїхати (у межах чи поза межами країни).

⁴ Різниця в 0,5 бала у показниках вказує (в цілому) на значущу зміну.

■ Таблиця 1. Показники схильності до міграції за демографічними групами

Вікова група			Стать		Тип населеного пункту	
18–35 років	36–60 років	61+ років	Жінки	Чоловіки	Місто	Село
5,6	4,7	3,8	4,7	4,9	4,7	4,8

Що сприяє міграції у східній Україні?

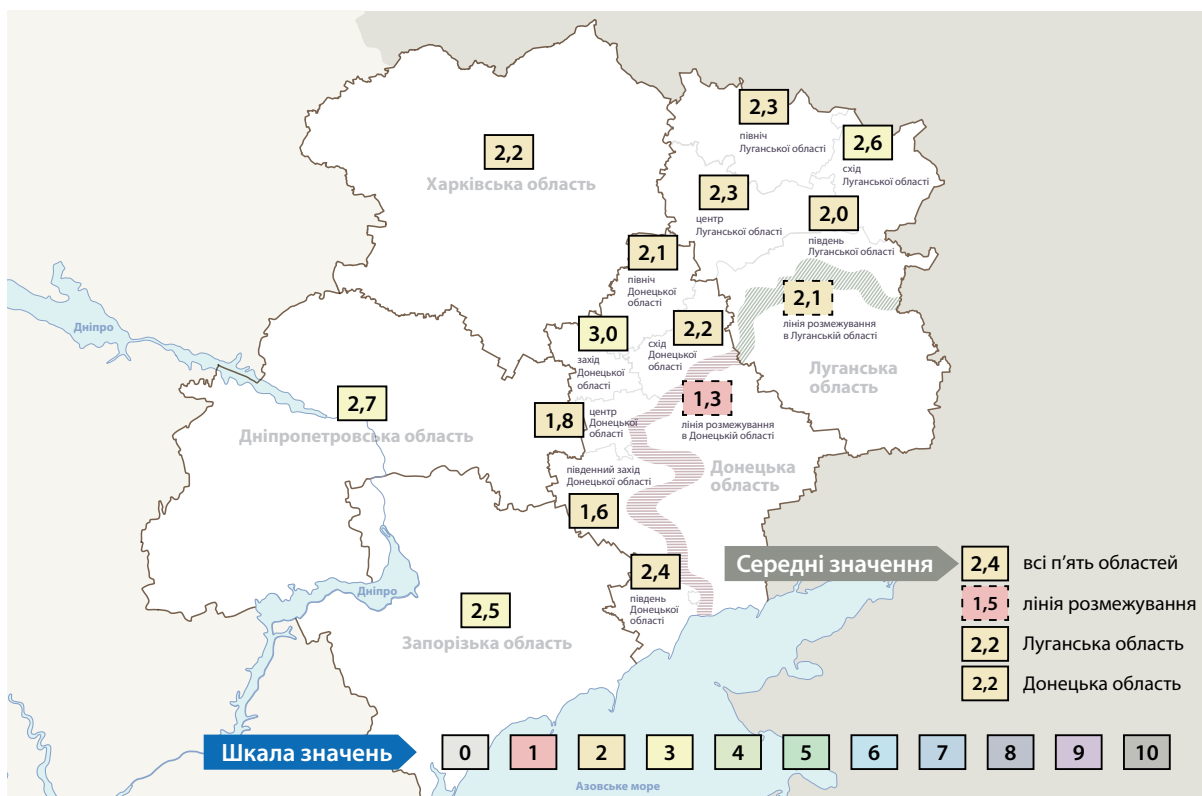
В нижченаведених розділах представлено причини, через які респонденти хочуть залишити постійне місце свого проживання у східній Україні.⁵ Обидві вікові групи хочуть виїхати через дуже схожі причини, хоча в кожній групі було виявлено додаткові специфічні причини (див. Таблицю 2 в Додатку А, де вказано значення факторів).

Можливості для реалізації громадянських прав

Низький рівень можливостей для реалізації громадянських прав (див. Рисунок 2) є основним фактором міграції, і для молодих людей, і для населення старшого віку.⁶ Всупереч загальноприйнятому переконанню, що основним спонукаючим фактором для міграції є відсутність роботи, аналіз Індексу USE демонструє, що найміцніший зв'язок було виявлено з рівнем участі населення у громадській діяльності, наявністю можливостей брати участь у громадській діяльності та оцінкою власної значущості для суспільства, (тобто, мірою, якою респонденти відчувають, що вони можуть приносити користь своїй громаді). Іншими словами, чим менше людина бере участь у громадському житті, чим менше таких можливостей, та чим менше людина відчуває, що вона може впливати на розвиток своєї громади, тим ймовірніше, що вона захоче залишити свій населений пункт.

В цілому, рівень участі в громадському житті⁷ в регіоні низький, особливо серед молодих чоловіків. Більше половини населення у східній Україні не вважає, що вони можуть приносити реальну користь, якщо вони залишаться у своїй громаді (це особливо стосується жінок старших за 35 років). Серед молодих людей спостерігається вищий рівень оцінки власної значущості для суспільства, але нижчий рівень участі в громадській діяльності у порівнянні з особами старшого віку.

■ Рисунок 2. Показники громадянської активності

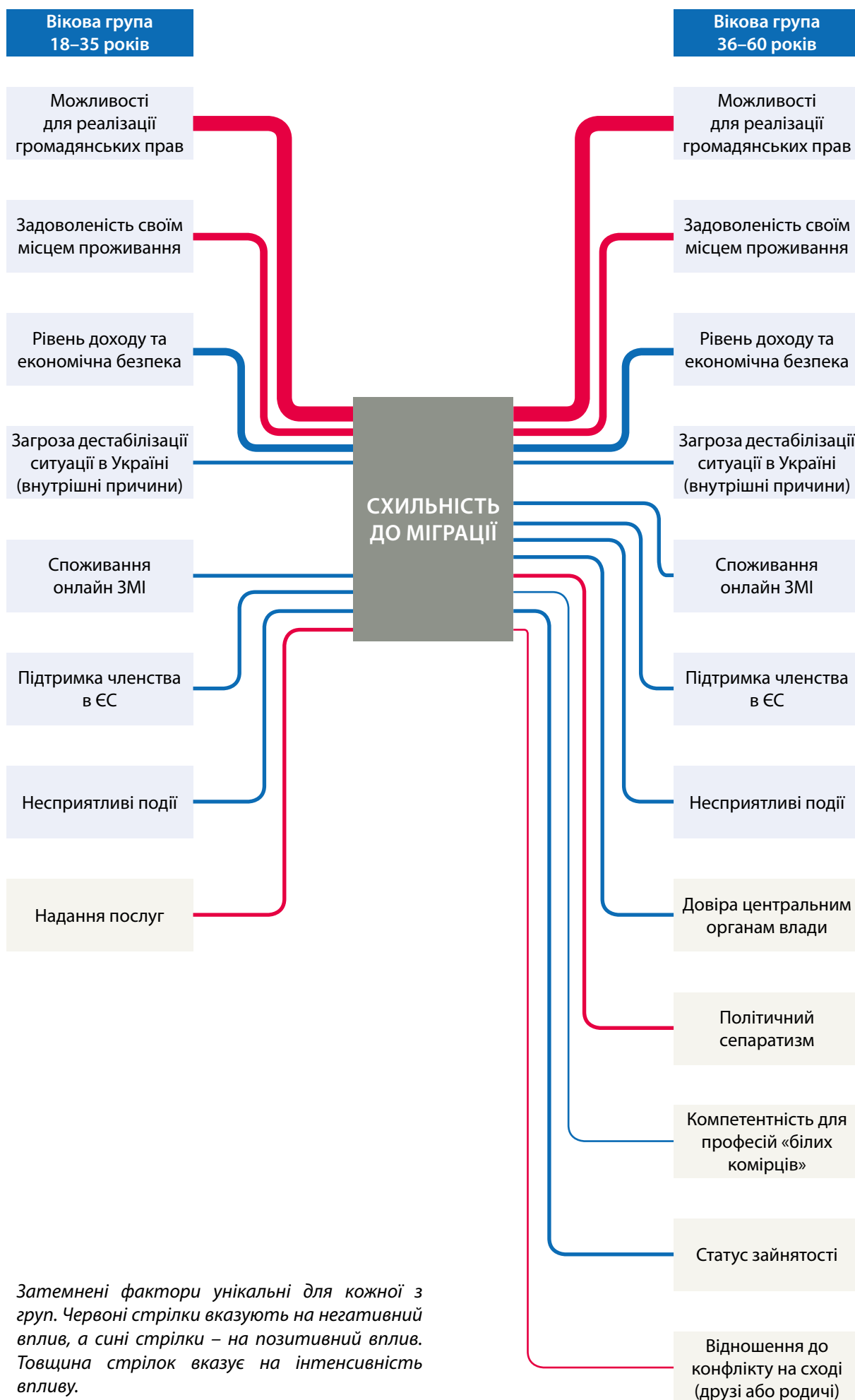

⁵ З огляду на те, що Індекс USE охоплює думку мешканців східної України, які наразі там проживають, аналіз схильності до міграції не може бути автоматично застосовано для пояснення причин, чому люди, які вже залишили регіон, вирішили вчинити саме так.

⁶ Молоді люди – це вікова група 18–35 років. Вікову групу 61 рік та старше було виключено з аналізу, тому що вона демонструє набагато нижчу схильність до міграції.

⁷ Громадянська активність передбачає участь у різноманітній соціальній та політичній діяльності, такої як засідання місцевої ради, покращення спільної житлової території або голосування на виборах.

■ Рисунок 3. Основні фактори схильності до міграції за віковими групами

Затемнені фактори унікальні для кожної з груп. Червоні стрілки вказують на негативний вплив, а сині стрілки – на позитивний вплив. Товщина стрілок вказує на інтенсивність впливу.

Задоволеність своїм місцем проживання

Задоволеність своїм місцем проживання – це другий за впливом фактор схильності до міграції, що актуальний для обох вікових груп. Недивно, що чим менше людина задоволена своїм місцем проживання, тим більш ймовірно, що вона захоче його залишити. В цілому, респонденти скоріш задоволені своїм місцем проживання, але відмічають відсутність можливостей для дозвілля, відпочинку та розваг: близько 40% респондентів повідомляють про відсутність таких можливостей. Найнижчий рівень задоволеності своїм районом проживання зареєстровано в Луганській області, особливо в сільській місцевості. Аналіз SCORE в Молдові також демонструє, що наявність можливостей вибору того, як проводити свій вільний час, критично важлива для задоволеності своїм місцем проживання і для рішення про те, залишитися чи залишити його.⁸

Рівень доходу та економічна безпека

Третій за значенням фактор міграції – це рівень доходу, який впливає на обидві вікові групи. Чим вищий рівень доходу, про який повідомляють респонденти, тим ймовірніше, що вони хочуть переїхати. Одним з можливих пояснень цього може бути те, що ті, хто не має фінансових ресурсів щоб залишити своє місце проживання (низький рівень доходу), навіть не висловлюють таке бажання, оскільки відсутні життєздатні варіанти для зміни місця проживання. Очевидно, ця група людей невисоко оцінює свої шанси успішно оселитися в новому місці та боїться втратити те, що в них вже є (домівку, наприклад). Це також може пояснити, чому люди, що проживають вздовж лінії розмежування, не повідомляють про значно вищу схильність до міграції, ніж мешканці інших частин Донецької та Луганської областей, оскільки рівень доходу та економічної безпеки респондентів вздовж лінії розмежування є нижчим. Тим не менш, безробітні люди у віці 36–60 років (які активно шукають роботу, але не можуть знайти її в своєму регіоні) демонструють більшу готовність ризикнути поїхати та повірити, що в них буде більше шансів деінде.

Інші фактори

Іншими, хоча й менш впливовими факторами схильності до міграції, що притаманні обом віковим групам, є:

- Політичні уподобання: респонденти, які підтримують приєднання України до ЄС, висловили сильніше бажання мігрувати, ніж ті, хто не підтримують інтеграцію України до ЄС. Окрім політичного аспекту, цей фактор може відображати порівняно сильніші стимули працевлаштування (наявність роботи й оплата праці), які існують в країнах ЄС.
- Загроза дестабілізації: респонденти, які вірять, що внутрішні фактори, такі як підвищення рівня злочинності, безробіття та політичне протистояння, можуть дестабілізувати країну у майбутньому, більш схильні розглядати переїзд, ніж ті, хто не побоюється такого розвитку подій.
- Несприятливі події: Людина, яка пережила (чи у якої близький друг або член сім'ї пережив) травмуючу подію, таку як крадіжка, фізичний напад або виселення з домівки, більш схильна хотіти залишити своє постійне місце проживання, ніж особи, у яких не було такого безпосереднього або опосередкованого досвіду.
- Споживання онлайн ЗМІ: чим більше людина читає онлайн медіа, тим більш схильна вона хотіти залишити своє постійне місце проживання.⁹ Це може пояснити більшим ступенем впливу різноманітної інформації, яка доступна в інтернеті (на відміну від споживачів традиційних ЗМІ), що може призвести до більшої обізнаності щодо переваг життя (приваблюючі фактори міграції) поза межами безпосереднього місця проживання.

⁸ <https://use.scoreforpeace.org/en/moldova/2018-General%20population-0>

⁹ Споживання онлайн ЗМІ, а також інші показники було оцінено в залежності від віку, статі та типу населеного пункту.

Фактори міграції, що характерні тільки для молодого покоління та тільки для мешканців старшого віку

Незважаючи на той факт, що більшість факторів схильності до міграції однакові в обох вікових групах, існують важливі відмінності.

Перша відмінність полягає в тому, що тільки молоде населення (а саме, молоді чоловіки) схильні розглядати міграцію через низьку якість надання послуг. Чим менше ця група задоволена наданням інфраструктури та державних послуг, тим більш схильна вона хотіти переїхати. Надання послуг у сфері охорони здоров'я та правосуддя оцінюються особливо низько серед молодих людей.

Тільки група 36–60 років схильна бачити стимули залишити регіон внаслідок низки таких додаткових економічних, політичних та пов'язаних з конфліктом факторів:

- **Працевлаштування:** респонденти, які оцінили себе компетентними для так званих професій «білих комірців», тобто в сфері менеджменту, інженерних спеціальностей та інформаційних технологій, більшою мірою хочуть залишити своє місце проживання, ніж ті, які таких навичок не мають. Однак цей фактор можна застосувати тільки до чоловіків. Статус безробітного також передбачає вищу схильність до міграції.
- **Політичні погляди:** респонденти, які продемонстрували нижчий рівень довіри центральним органам влади, таким як президент, парламент, кабінет міністрів та суди, з більшою ймовірністю повідомляють про вищу схильність до міграції. Респонденти, які підтримують політичне врегулювання конфлікту, яке залишить НПУТ поза межами контролю Києва, на протилежність реінтеграції НПУТ, також більш схильні до міграції.
- **Участь в конфлікті:** респонденти (а саме, жінки), які мають члена сім'ї чи близького друга, що брав участь у збройному конфлікті, більш схильні хотіти залишити своє місце проживання, ніж ті, у яких таких зв'язків з конфліктом немає.

Які фактори не впливають на схильність до міграції?

Аналіз Індексу USE демонструє, що кілька факторів, які пояснюють схильність до міграції в інших контекстах, виявилися не настільки важливими для східної України. Ці фактори включають особисту безпеку, тобто, виявилось, що відчуття людиною фізичної безпеки не впливає на її бажання залишитися в регіоні або залишити його. Довіра місцевим органам влади також не чинить особливого впливу на схильність до міграції, в той час як довіра центральним органам влади та відчуття, що людина не може приносити користь своїй громаді, суттєво збільшує бажання поїхати.

Висновки та рекомендації

Схильність до міграції у східній Україні залишається вищою за рівень, який може вважатися позитивним для економічного зростання та розвитку, особливо в Донецькій та Луганській областях, де респонденти відзначали та продовжують відзначати найвищий рівень і безпосереднього, і опосередкованого впливу конфлікту. Респонденти, які розглядають переїзд зі східної України, керуються низкою традиційних факторів, таких як незадоволеність своїм місцем проживання, та більш контекстно-специфічними факторами, такими як низький рівень можливостей для реалізації громадянських прав та/або несприятливі події, пов'язані зі збройним конфліктом.

Якщо такі міграційні тенденції будуть продовжуватися, вони неминуче призведуть до довгострокових наслідків у питаннях сталого розвитку та соціальної згуртованості у східній Україні. Вони посилять втрату людського капіталу в регіоні, оскільки особи з вищим доходом (з ресурсами, які можна інвестувати в малий та середній бізнес) та компетенціями, що притаманні «білим комірцям», демонструють найбільш виражену схильність до міграції. Окрім того, подібні міграційні тенденції чинитимуть негативний вплив на демографічний склад у східній Україні, оскільки для регіону вже характерно старіюче населення, а молоде населення висловлює найсильніше бажання залишити регіон.

Враховуючи значення можливостей для реалізації громадянських прав як фактору, який пояснює схильність до міграції, необхідно створити механізми, які дозволять громадянам робити свій внесок до процесів місцевого розвитку. Оскільки молоді чоловіки недостатньо представлені у громадській діяльності, дуже важливо визначити види діяльності та теми, які могли б мотивувати цю групу до більш активних дій. Ці механізми можна запровадити через місцеві органи влади та громадянське суспільство або через неформальні процеси за допомогою громадських ініціатив. Оскільки більшість мешканців східної України відчувають, що вони не можуть принести користь своїм громадам, такі механізми повинні включати елемент зворотного зв'язку, де органи влади звітують, яким чином вони прийняли до уваги думки своїх виборців. Оцінку власної значущості для суспільства (тобто, віру в те, що звичайні громадяни можуть здійснювати позитивні зміни в своїх громадах) також можна збільшити шляхом повідомлення та розповсюдження історій громадського успіху, коли позитивні зміни стали результатом пропозицій та ініціатив громадян.

Для підвищення рівня задоволеності своїм районом проживання, необхідно інвестувати в організацію культурної та громадської діяльності поза основними центрами проживання населення. Оскільки окремі частини східної України представляють собою сільську місцевість з поганою якістю доріг та погано розвинутою мережею громадського транспорту (наприклад, див. звіт Індексу USE за 2018 рік про Основні зміни впродовж 2017–2018 років), важливо зробити пріоритетом підвищення локальної мобільності населення таким чином, щоб обласні або районні центри стали більш досяжними, та покращився доступ до можливостей проведення дозвілля для молодих людей із сільської місцевості. Окрім забезпечення доступу до Інтернету для малих та сільських громад, важливо покращити надання послуг і особливо надання послуг у сфері охорони здоров'я та правосуддя – це дві сфери послуг, яким молодь дала найнижчі оцінки.

Питання безробіття потрібно вирішувати через діяльність, яка створює можливості для отримання доходу для дрібних та середніх підприємств. Також критично важливо утримувати «білих комірців» шляхом надання їм перспектив можливостей працевлаштування на висококваліфіковану роботу в регіоні. Також важливо забезпечити доступ до якісної (професійно-технічної) підготовки та освіти, щоб населення могло краще адаптувати свої навички до попиту на регіональному ринку праці.

Оскільки мешканці різного віку відчувають бажання залишити східну Україну через високий рівень усвідомлення внутрішніх загроз, в регіоні є потреба у місцевому діалозі та відкритих дискусіях на ці теми. Важливо відзначити, що респонденти не відчувають бажання залишити свій регіон через страх зовнішніх загроз (наприклад, російської інтервенції), але такі питання як підвищення рівня безробіття, злочинності, корупції, а також статус та присутність колишніх учасників збройного конфлікту є більш значущими для місцевого населення.

Аналіз результатів Індексу USE демонструє, що розробка заходів для зниження схильності до міграції у східній Україні та створення сталих і привабливих громад повинна включати комплекс різноманітних видів діяльності, спеціально адаптованих під контекстуальні та демографічні потреби регіону.

Додаток А

Значення головних факторів міграції за віковими групами

Показник	Середнє значення (п'ять областей)		Донецька область		Луганська область	
	18–35 років	36–60 років	18–35 років	36–60 років	18–35 років	36–60 років
Задоволеність своїм місцем проживання	6,4	6,4	5,6	5,6	4,9	5,0
Можливості для реалізації громадянських прав	4,5	4,6	4,3	4,2	4,0	4,1
Рівень доходу	4,5	3,7	3,9	3,5	4,0	3,0
Підтримка членства в ЄС	5,2	4,6	4,9	3,9	4,0	3,3
Загроза дестабілізації в Україні (внутрішні фактори)	6,3	6,4	6,5	6,4	6,8	6,9
Споживання онлайн ЗМІ	6,5	4,9	6,9	5,1	6,2	4,8
Несприятливі події	1,2	1,0	0,9	0,9	0,8	0,9